

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa watahiniwa wasiokuwa Shuleni tu)

Muda: Saa 3

MAJIBU

Mwaka: 2015

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A, B, C, D na E zenye jumla ya maswali **tisa (9)**
2. Jibu maswali yote kutoka sehemu A,B, C na D, swali **moja** kutoka sehem C, na maswali **matatu** kutoka sehemu E. Swali la 15 ni la lazima.
3. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali yanayofuata:

Suala la kuwapenda na kuwajali watoto ni muhimu sana katika jamii. Leo hii suala la kuwaonesha watoto mapenzi limekuwa na jambo la ziada kwa watu na familia nyingi. Kuna mambo mengine mengi maishani mwetu ambayo watu wengi huyaona kuwa muhimu zaidi badala ya watoto. Kuna vitendo vingi vya ukatili ambavyo watoto hutendewa. Hivi majuzi kumekuwa na visa vya watoto wengi wachanga kutupwa majalalani. Viumbe hawa walipokatiziwa uhai, maiti zao zilitupwa kama takataka na hiyo ni miili ambayo ilipatikana jalalani. Lakini wengi wanajiuliza kuna maelfu mangapi ya miili mingine kama hiyo inayotupwa? Hili lilikuwa tone dogo la bahari ya dhambi ambazo sote tunaogelea ndani. Ni vema kila mtu kwa nafasi yake katika jamii, kuwaokoa watoto wetu, ili tusije tukawalilia baadaye.

Mambo kama haya ni mazao ya mimea yetu ambayo tuliipanda sisi ambao hutachelewa kujiita watu walio huru, walio na maendeleo na wa kisasa. Tumekuwa watu wa kupuuza mambo ya kimapokeo ya kuzingatia utu na kuficha aibu. Aghalabu tumejitia usasa kwa kutazama filamu na video zisizokuwa na maadili, kusikiliza muziki wenye maneno yasiyokuwa na maadili. Tunapona watoto wetu wakitembea nusu uchi, hatushughuliki hata kidogo kuwakanya na matokeo yake ni hapo tulipofikia sasa. Kama ni kosa, sisi sote tumehusika kwa njia moja au nyingine. Ni vizuri tuelewe kuwa sisi ni watunzaji na walezi wa ndugu zetu kwa kila njia.

Tutawaokoa watoto kwa kukataa mambo yote yanayowanyanyasa. Lazima tuwaoneshe watoto mapenzi. Mapenzi si chakula, mavazi na makazi tu. Mapenzi si kuwaachia vijana uhuru watende wapendavyo. Mapenzi sio kuwanunulia vitu vya bei ghali au kuacha kuwakemea wanapokosa mwelekeo. Mapenzi kwa watoto ni kuwaheshimu na kuwatendea kama binadamu yeyote. Lazima mzazi akumbuke kwamba mtoto hujifunza kutoka kwake. Mtoto atamtendea mzazi jinsi alivyotendwa. Aidha, jinsi mzazi anavyomtendea mtoto wake ndivyo atakavyowatendea watoto wake na wale wote ambao atapata kuhusiana nao kwa njia moja au nyingine.

Wazazi ni lazima wawaokoe watoto wao katika viwango vyote vya ukuaji, kusiwe na mwanya baina ya mzazi na mtoto. Watoto waweze kuwaambia wazazi yote yanayowahangaisha mioyoni mwao, na hali hii itawapa wazazi fursa ya kuwasaidia. Mtoto anapokosa wazazi wawe tayari kumwonesha kosa lake na kumwadhibu kwa mapenzi.

Mtoto mwingine yeyote akipotoka wazazi wawe tayari kumkosoa na kuwaarifu wazazi wake. Tuache ubinafsi wetu, tukumbuke kuwa mwana wa mwenzio ni wako pia. Ni jambo la busara kuhakikisha kwamba kama wazazi, tuzingatie haki zote za watoto.

Maswali

(a) Pendekeza kichwa kinachofaa kwa habari hii kisichozidi maneno manne.

Jibu: Malezi na Haki za Watoto

(b) Fafanua chanzo cha mienendo isiyofaa kwa vijana kama kilivyoielezwa na mwandishi.

Jibu:

Chanzo cha mienendo isiyofaa kwa vijana ni kupuuza maadili ya kimapokeo, kuathiriwa na video na muziki usio na maadili, na wazazi kushindwa kuwakanya watoto wanapokosa.

(c) Kwa nini mwandishi anasema sisi sote tumehusika na mienendo mibaya ya watoto wetu?

Jibu:

Mwandishi anasema tumeshiriki kwa kupuuza wajibu wa malezi, kutoonyesha mapenzi ya kweli, na kuwaacha watoto wafuate mienendo mibaya bila kuwaongoza au kuwakosoa.

(d) Mwandishi anatoa msimamo gani kwa wazazi kuhusu suala la mapenzi katika malezi ya watoto wetu?
Jibu:

Mwandishi anasema mapenzi kwa watoto ni kuwaonesha heshima, kuwasaidia wanapokosea, na kuhakikisha wanalelewa kwa maadili bora. Pia, mapenzi si kuwapa uhuru wa kufanya wapendavyo bali ni kuwaongoza kwa hekima.

(e) “Mtoto wa mwenzetu akipotoka, pia tuwe tayari kumkosoa.” Unafikiri kwa mazingira ya sasa inawezekana? Toa maoni yako.

Jibu:

Katika mazingira ya sasa, inaweza kuwa changamoto kwa sababu ya ukosefu wa mshikamano wa kijamii, hofu ya wazazi wengine kukasirika, na ubinafsi. Hata hivyo, jitihada za kujenga mshikamano zinaweza kusaidia kufanikisha hili.

2. Fupisha habari uliyosoma kwa maneno mia moja (100).

Jibu:

Kuwapenda na kuwajali watoto ni jukumu muhimu la jamii. Hata hivyo, ukatili dhidi ya watoto na mienendo mibaya imeongezeka kwa sababu ya kupuuza maadili ya kimapokeo na kuathiriwa na utamaduni usiofaa. Wazazi wanapaswa kuwa walezi bora kwa watoto kwa kuwaonyesha heshima, kuwakosoa wanapokosa, na kuhakikisha wanalelewa kwa maadili mema. Malezi bora yanahitajika kuzuia matatizo kama mimba za utotoni na watoto kutupwa. Wazazi wanashauriwa kuunda mazingira ya kuaminiana na mshikamano katika jamii, kuhakikisha haki za watoto zinaheshimiwa, na kuwasaidia kufikia maisha bora.

3. Sentensi zifuatazo zina makosa. Onesha kosa kisha andika upya sentensi hizo kwa usahihi.

(a) Nimekwenda kwa Kondo na nimemkuta hayupo.

Kosa: Matumizi yasiyo sahihi ya kiunganishi "na" katika sentensi yenye vitenzi vingi.

Sahihi: Nimekwenda kwa Kondo lakini sikumkuta.

(b) Dhumuni la Ali ni kuishi mjini.

Kosa: Kutokamilika kwa wazo; sentensi haionyeshi dhamira kamili ya Ali.

Sahihi: Dhumuni la Ali ni kuhamia na kuishi mjini.

(c) Tunachukua nafasi hii kuwakaribisha hapa nyumbani.

Kosa: matumizi ya neno "tunachukua"

Sahihi: Tunatumia nafasi hii kuwakaribisha hapa nyumbani.

(d) Mahusiano mazuri hujenga undugu.

Kosa: Matumizi yasiyo sahihi ya neno "undugu"; neno sahihi ni "umoja".

Sahihi: Mahusiano mazuri hujenga umoja.

(e) Ni muhimu tukaelewa taratibu za lugha yetu.

Kosa: Matumizi yasiyo sahihi ya kiunganishi "tukaelewa"; inapaswa kuwa "tuelewe".

Sahihi: Ni muhimu tuelewe taratibu za lugha yetu.

4. Kuna njia nyingi za kuunda maneno katika lugha ya Kiswahili. Eleza njia zilizotumika kuunda maneno yafuatayo:

(a) Msikwao

Njia: Uambatanishaji - "M-" (kiambishi cha nafsi) + "si" (kukanusha) + "kwao".

(b) Jografia

Njia: Uazimaji - limeazimwa kutoka neno la Kiingereza "Geography".

(c) Chemshabongo

Njia: Uchanganuzi - "Chemsha" (kitendo cha kuchemka) + "bongo" (akili).

(d) Mchezaji

Njia: Uambatanishaji - "M-" (kiambishi cha nafsi) + "cheza" (kitendo) + "-ji" (kiashiria cha jina).

(e) Kisimbuzi

Njia: Uambatanishaji - "Ki-" (kiambishi cha kitu) + "simbu" (kitendo cha kufichua) + "-zi".

5. Tumia maneno yaliyowekwa kwenye paradesi kuunganisha sentensi zifuatazo:

(a) Kijana huyu anaingia chumbani. Kijana anaingia bila hodi.

Sahihi: Kijana huyu anaingia chumbani pasi na hodi.

(b) Juma hakusalimia wazee. Juma hakuwaona wazee.

Sahihi: Juma hakusalimia wazee kwa sababu hakuwaona.

(c) Rashidi ni mrefu. Mimi ninamshinda kwa mbio.

Sahihi: Licha ya Rashidi kuwa mrefu, mimi ninamshinda kwa mbio.

(d) Wewe ni mwanafunzi lakini lazima ulipe nauli.

Sahihi: Pamoja na wewe kuwa mwanafunzi, lazima ulipe nauli.

(e) Mchezaji amerusha mpira. Mchezaji amefuata utaratibu.

Sahihi: Mchezaji amerusha mpira kwa kufuata utaratibu.

6. (a) Eleza kwa kifupi dhana ya utumizi wa lugha.

Utumizi wa lugha ni jinsi watu wanavyotumia lugha kwa lengo la mawasiliano, kueleza hisia, kutoa taarifa, na kueleza mawazo kulingana na muktadha wa kijamii na kiutamaduni.

(b) Taja mambo matatu ya kuzingatia wakati wa kuteua lugha ya kutumia, kisha toa mifano miwili kwa kila moja.

(i) Muktadha wa mawasiliano

Mfano 1: Katika mikutano rasmi, Kiswahili sanifu kinapaswa kutumika.

Mfano 2: Katika mazungumzo ya kawaida, lugha ya mtaani inaweza kufaa.

(ii) Hadhira ya mawasiliano

Mfano 1: Kwa watoto, lugha rahisi inapaswa kutumika.

Mfano 2: Kwa wataalamu, lugha yenye istilahi maalum hutumika.

(iii) Lengo la mawasiliano

Mfano 1: Katika kufundisha, lugha inapaswa kuwa wazi na kueleweka.

Mfano 2: Katika fasihi, lugha ya picha na tamathali za semi zinafaa.

7. Fafanua maana ya neno “bichi” kama lilivyotumika katika tungo zifuatazo kwa kuzingatia muktadha husika:

(a) Nilettee shuka la kijani kibichi.

Maana: Kijani kilicho wazi na angavu.

(b) Hili embe bado ni bichi.

Maana: Halijakomaa au halijafikia hatua ya kuliwa.

(c) Msichana huyu ni mbichi kabisa.

Maana: Hana uzoefu wa mambo ya maisha au bado ni mchanga.

(d) Chakula hiki ni kibichi.

Maana: Hakijapikwa kikamilifu.

(e) Koti lake ni bichi.

Maana: Lenye unyevunyevu au mvua.

8. Andika insha kuhusu “Madhara ya Operesheni Kimbunga.”

Madhara ya Operesheni Kimbunga

Operesheni Kimbunga ni jina lililotumika katika matukio mbalimbali, ikiwemo operesheni za kijeshi na majanga ya kiasili kama vimbunga. Katika muktadha wa kijeshi, operesheni kama "Kimbunga cha al-Aqswa" iliyoendeshwa na Harakati ya Mapambano ya Kiislamu ya Palestina (HAMAS) dhidi ya utawala wa Kizayuni wa Israel ilisababisha pigo kubwa kwa utawala huo, na kuleta athari za kiusalama na kisiasa katika eneo husika.

Kwa upande wa majanga ya kiasili, vimbunga kama Idai vimesababisha vifo, uharibifu wa mali, na kufurushwa kwa watu kutokana na mvua kubwa na mafuriko. Katibu Mkuu wa Umoja wa Mataifa alielezea kusikitishwa kwake na madhara haya, akisisitiza umuhimu wa misaada ya kibinadamu kwa waathirika. Hata hivyo, bila maelezo maalum kuhusu "Operesheni Kimbunga" unayorejelea, ni vigumu kutoa maelezo ya kina kuhusu madhara yake. Tafadhali toa maelezo zaidi ili niweze kukusaidia ipasavyo.

9. Andika mambo ya kuzingatia katika kuandika kumbukumbu za mkutano wa mara ya pili.

(i) Tarehe, muda, na mahali mkutano ulipofanyika.

(ii) Wajumbe waliohudhuria na waliokosa.

(iii) Ajenda za mkutano.

(iv) Majadiliano muhimu yaliyojadiliwa.

(v) Maamuzi yaliyofikiwa.

(vi) Tarehe ya mkutano unaofuata.

10. Kwa kutumia hoja nne, eleza jinsi misafara ya biashara ilivyofanikisha kuenea kwa Kiswahili nchini Tanzania kabla ya uhuru.

(i) Maeneo mapya: Misafara ilifanikisha kueneza Kiswahili kwa kupanua mawasiliano ya kibiashara hadi maeneo yaliyokuwa hayatumi Kiswahili.

(ii) Mawasiliano: Kiswahili kilitumiwa kama lugha ya mawasiliano kati ya wafanyabiashara wa makabila tofauti.

(iii) Miji ya biashara: Miji kama Bagamoyo na Zanzibar ilijulikana kwa biashara na matumizi ya Kiswahili kama lugha kuu.

(iv) Utawala: Wafanyabiashara waliunganisha Kiswahili na maadili ya uaminifu, na kufanya lugha hiyo kuwa ya thamani kubwa.

11. Tanzu za Fasihi Simulizi huhuisha pia michezo ya watoto. Eleza faida tatu na hasara tatu za michezo ya watoto katika jamii.

Faida za michezo ya watoto katika jamii:

(i) Kuimarisha mshikamano wa kijamii:

Michezo ya watoto huwasaidia kushirikiana, kujenga urafiki, na kuimarisha mshikamano wa kijamii tangu wakiwa wachanga. Kwa mfano, michezo kama kombolela hujenga ushirikiano kati ya watoto.

(ii) Kukuza vipaji:

Watoto wanaoshiriki michezo mbalimbali huweza kugundua vipaji vyao, kama vile kuimba, kucheza, au kushirikiana katika kazi za pamoja. Hii huwasaidia kukuza ujasiri na ubunifu.

(iii) Kuelimisha na kuhamasisha maadili:

Michezo mingi ya watoto hubeba mafunzo ya kijamii, kama vile heshima, utii, na uadilifu. Kwa mfano, hadithi na michezo ya ngano huwafundisha watoto maadili ya kufuata.

Hasara za michezo ya watoto katika jamii:

(i) Kuwepo kwa vipengele vya unyanyasaji:

Baadhi ya michezo inaweza kuwatia watoto katika migogoro au kuwafunza tabia zisizofaa, kama vile udhalilishaji wa wenzao.

(ii) Upotevu wa muda:

Watoto wanaotumia muda mwingi kwenye michezo bila mpangilio mzuri hukosa kushiriki shughuli za kimasomo na kazi nyingine muhimu.

(iii) Kuhatarisha afya:

Michezo mingine ya watoto kama vile kukimbizana kupita kiasi au kuruka kwenye maeneo hatarishi inaweza kusababisha ajali na majeraha.

Kwa hivyo, ingawa michezo ya watoto ina faida nyingi za kijamii, ni muhimu kuelekeza watoto kwenye michezo salama na yenye mafunzo bora.

12. “Mfumo wa unyonyaji katika jamii hupingwa na washairi.” Thibitisha ukweli wa kauli hii kwa kutumia hoja tatu kutoka katika kila diwani kati ya diwani mbili ulizosoma.

Diwani: Wasakatonge

(i) Kukemea ukandamizaji wa wanyonge:

Mashairi katika diwani hii yanapinga jinsi wanyonge wanavyonyimwa haki zao na kutumikishwa na matajiri. Mfano ni shairi la "Msaka tonge" linaloonyesha mateso ya wanyonge kwa maslahi ya wachache.

(ii) Kujenga umoja dhidi ya unyonyaji:

Washairi wanasihii wanyonge kushirikiana kupambana na ukandamizaji kupitia mshikamano. Shairi "Nguvu ya Umma" linaonyesha nguvu ya mshikamano wa wanyonge katika kuleta mabadiliko.

(iii) Kuhimiza usawa wa kijamii:

Shairi "Haki Yetu" linalenga kupinga mgawanyo usio wa haki wa rasilimali, ukilenga kufanikisha usawa wa kijamii.

Diwani: Malenga Wapya

(i) Kuibua changamoto za kijamii:

Shairi "Kilimo cha Mnyonge" linaonyesha jinsi wakulima wadogo wanavyonyonywa na mfumo wa kiuchumi unaowafaidi matajiri.

(ii) Kukemea unyanyasaji wa wafanyakazi:

Shairi "Kazi na Jasho" linaeleza jinsi wafanyakazi wanavyotumikishwa kwa mishahara midogo huku wakiwa na majukumu mengi.

(iii) Kutoa matumaini kwa wanyonge

Shairi "Kesho Njema" linawapa wanyonge matumaini ya maisha bora kupitia juhudi za kupambana na mfumo dhalimu.

13. "Uongozi mbaya husababisha maendeleo ya jamii kurudi nyuma." Thibitisha kauli hiyo kwa kutoa hoja tatu kutoka katika kila kitabu kati ya vitabu viwili vya riwaya vilivyoorodheshwa.

Riwaya: Takadini

(i) Kutokuwepo kwa usawa wa kijamii:

Katika riwaya hii, viongozi wa kijiji wanashindwa kuwalinda watu wenye mahitaji maalum kama Takadini, hali inayosababisha kubaguliwa na kukosa nafasi ya kushiriki kikamilifu katika jamii.

(ii) Kupuuza masuala muhimu ya jamii:

Viongozi wa kijiji wanashindwa kutatua matatizo ya kibaguzi, wakichangia kudumisha hali ya kutoelewana na kutojali maslahi ya wote.

(iii) Kuporomoka kwa mshikamano wa kijamii:

Uongozi mbaya husababisha jamii kugawanyika kwa misingi ya tabaka na ubaguzi, jambo linalokwamisha maendeleo ya kijiji.

Riwaya: Watoto wa Maman'tilie

(i) Ufisadi katika mfumo wa kijamii:

Viongozi wanapendelewa na matajiri huku wanyonge wakinyimwa nafasi za kuboresha maisha yao.

(ii) Kushindwa kutatua changamoto za umaskini:

Viongozi wanakosa mipango ya kusaidia mama ntilie na wajasiriamali wadogo, jambo linalodumaza uchumi wa wanyonge.

(iii) Kutokuwepo kwa uwajibikaji:

Viongozi wanashindwa kutekeleza ahadi walizotoa kwa wananchi, hali inayosababisha watu kupoteza imani kwa serikali.

14. "Waandishi wa tamthiliya wamefanikiwa kwa kiwango kikubwa katika kipengele cha muundo." Fafanua kauli hii kwa kutumia vipengele vitatu vya muundo kwa kila kitabu kutoka katika tamthiliya mbili miongoni mwa zilizoorodheshwa.

Tamthiliya: Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe

(i) Mpangilio wa matukio:

Matukio katika tamthiliya hii yanafuatana kwa mpangilio mzuri, yakionyesha hatua kwa hatua jinsi uzembe unavyosababisha matatizo.

(ii) Migogoro:

Tamthiliya inatambulisha migogoro ya kikazi na kijamii, kama vile uzembe wa Ngoswe, ambayo huongeza msisimko na kuendeleza ujumbe.

(iii) Majadiliano:

Majadiliano yanatumika kuwasilisha ujumbe wa kisiasa na kijamii, yakionyesha changamoto za uongozi na umuhimu wa bidii kazini.

Tamthiliya: Kilio Chetu

(i) Uwasilishaji wa maudhui:

Maudhui ya ukandamizaji na unyonyaji yamewasilishwa kwa mpangilio mzuri, kuanzia utambulisho wa tatizo hadi suluhisho.

(ii) Ujenzi wa wahusika:

Wahusika kama wanyonge na wakandamizaji wamejengwa kwa njia inayotoa taswira halisi ya jamii.

(iii) Matumizi ya lugha:

Lugha imeandikwa kwa mtindo unaochochea hisia na kuonyesha hali halisi ya maisha ya wanyonge.

15. Andika ngonjera isiyoziidi beti sita kuhusu “Wakazi waishio Mabondeni.”

Kichwa: Wakazi waishio Mabondeni

Beti 1:

Ni maisha gani haya tuliyo nayo,
Tunaishi mabondeni hatuna njia,
Mafuriko ni hatari twalia kwa mwaga,
Hatuna msaada ila tunalia.

Beti 2:

Tunaishi mabondeni kwa mashaka,
Maji yakifurika twapoteza paka,
Nyumba na mali zetu twapoteza,
Ni wakati sasa kuondoka mabondeni.

Beti 3:

Serikali yetu sikilizeni twalia,
Tupeni makazi yaliyo bora kwa njia,
Mabondeni si maisha ni mateso kwa kweli,
Twahitaji suluhisho twende mjini.

Beti 4:

Wanakijiji tuungane kwa umoja,

Tuache ubishi tuanze kazi kwa jongo,
Tujenge maisha bora mbali na mito,
Maisha salama tuyatafute kwa nia.

Beti 5:

Watoto wetu wanalia hawana shule,
Mabondeni ni duni hakuna ukombozi,
Ni wakati sasa tuhamie maeneo bora,
Tutafute maisha mapya yaliyo bora.

Beti 6:

Wakazi mabondeni tushirikiane,
Maisha bora yapo tukihama twasamehe,
Mafuriko yanayokuja tutayashinda,
Kwa kushirikiana twapata maisha bora!